

(Online) ISSN 2424-6034

LIETUVOS VALSTYBĖ KAIP IDEOLOGINIS PROJEKTAS

JUSTINAS DEMENTAVIČIUS

Straipsnio tikslas¹ – kritiškai įvertinti ir patikslinti kai kurias prielaidas, susijusias su pirmosios Lietuvos Respublikos sukūrimu, dėmesį sutelkiant į klausimą, koks yra besikuriančios valstybės ideologinis pagrindas. Ši tema bus plėtojama apimant tris dažnai susipinančias ideologines sistemas, kurios paprastai siejamos su valstybiškumo išlaikymu, – nacionalizmu, romantizmu ir konservatizmu. Pirmiausia straipsnyje polemizuojama su viešajame ir akademiname diskurse įsigalėjusiu teiginiu, kad Vasario 16-osios Lietuva yra neatskiriama nuo Lietuvos kaip nacionalinio (šią sąvoką dažniausiai vartojant etnine prasme) projekto. Straipsnio tezė yra tai, kad tautinės valstybės kūrimo ir tautiškumo naratyvas, kuriame pabrėžiamas nacionalizmas kaip visa ką grindžiantis politinis principas, yra per daug vienmatis ir negali visapusiškai apibūdinti tuo metu besikuriančios Lietuvos pasaulėžiūrinės visumos. Antra, pripažįstant, kad kolektyvinė saviidentifikacija yra svarbus, bet tik vienas iš žingsnių kuriant valstybinę savivoką ir neimplikuoja noro kurti valstybę. Tautokūros (angl. *nation-building*) politinio įprasminimo būdus ir valstybės kūrimo (angl. *state-building*) idėjos transformaciją bent iš dalies nuodugniau

¹ Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. MOD-I7008).

Justinas Dementavičius – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas (el. paštas: justinas.dementavicius@tspmi.vu.lt).

© Justinas Dementavičius, 2018

Straipsnis įteiktas redakcijai 2018 m. sausio 27 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2018 m. vasario 26 d.

DOI: <https://doi.org/10.15388/Polit.2018.1.11664>

suprasti leidžia nacionalizmo projekto papildymas Carlo Schmitto politinio romantizmo idėja. Trečioji straipsnio dalis pateikia konservatyvios valstybės (at)kūrimo ideologijos interpretaciją. Vasario 16-osios Lietuvos atsiradimą interpretuojant kaip revoliucinį įvykį būtent dešiniajam, paprastai su tradicinių institucijų išlaikymu siejamam mąstymui, šis *tradicijos palikimo* uždavinys yra vienas sudėtingiausių, nes besikuriančios valstybės iš esmės yra antikonservatoriškos. Plėtojant konservatizmo temą antrinama Michaelio Freedeno konservatizmo ideologijos analizei, pripažįstant ją kaip kintantį fenomeną, kurio ašis yra ne tiek aiškiai apibrėžtos idėjos, kiek pats istorijos kaitos suvokimas ir nuolatinis mėginimas šią problemą suvaldyti.

Ivadas

Pagrindinis šio straipsnio tikslas – kritiškai įvertinti ir patikslinti kai kurias prielaidas, susijusias su pirmosios Lietuvos Respublikos sukūrimu, dėmesį sutelkiant į valstybės kūrimą kaip ideologinį, su tam tikromis politinėmis idėjomis susijusį, aktą. Klausama, koks yra besikuriančios valstybės ideologinis pagrindas, arba, kiek kitaip, koks mąstymo stilius *įsivaizduoja* 1918 vasario 16-osios Lietuvą? Ši tema bus plėtojama apimant tris dažnai susipinančias ideologines sistemas, kurios paprastai siejamos su valstybiškumo išlaikymu – nacionalizmu, romantizmu ir konservatizmu. Pirmiausia straipsnyje polemizuojama su viešajame ir akademiniame diskurse įsigalėjusiu teiginiu, kad Vasario 16-osios Lietuva yra neatskiriama nuo Lietuvos kaip nacionalinio (šią sąvoką dažniausiai vartojant etnine prasme) projekto. Straipsnio tezė yra tai, kad tautinės valstybės kūrimo ir tautiškumo naratyvas, kuriame pabrėžiamas nacionalizmas kaip visa ką grindžiantis politinis principas, yra per daug vienamatis ir negali visapusiškai apibūdinti tuo metu besikuriančios Lietuvos pasaulėžiūrinės visumos. Ir tai pirmiausia susiję su tuo, kad tautiškumas turėtų būti vertinamas kaip vadinamoji „siauro centro“ (angl. *thin-centered*) ideologija. Kitaip sakant, nacionalizmas, nors ir turėdamas svarbius ir jį išskiriančius idėjinius principus, visgi nėra visavertė idėjų sistema, kuri leistų suprasti Vasario 16-osios valstybės atsiradimą ir pobūdį. „Visavertiškumas“ šiuo atveju suprastinas ne kaip menkinanti

kategorija, bet kaip koncepcija, nurodanti stoką, kuri nėra būdinga kitoms tradicinėms politinėms ideologijoms.

Antra, pripažįstama, kad „siauro centro“ tezė kiek praplečia paties nacionalizmo specifikos atskleidimas. Paprastai nacionalizmo studijos referuoja į skirtį tarp vadinamojo etninio ir pilietinio nacionalizmo. Pirmasis tautą interpretuoja kaip žmonių grupę, kuri susaistyta kultūriniais (kalbos, liaudies papročių ir kūrinių), istoriniais, neretai ir kraujo ryšiais ir šia prasme suvoktina kaip organiškos prigimtinės bendruomenės pavyzdys, vadinamoji *natio*. Antrasis tautą supranta kaip tam tikrą politinę visuomenę, kuriai būdingas sutarimas dėl tam tikrų bendro sugyvenimo principų, ar ji kuria bei tam tikra prasme legitimuoja esamą valstybinę sistemą. Šia prasme tauta dažniausiai tapatinama su valstybės visuomene, *populus*². Pats šis atskyrimas yra mechaniškas ir nuodugnesni istoriniai tyrinėjimai verčia abejoti jo, kaip visa apimančio valstybės principo, naudingumu, nes tiek etniniai, tiek pilietiniai nacionalistai (ar juo labiau tariamos tų nacionalizmą įkūnijančios valstybės) neretai įtraukia abiejų principų elementus. Tačiau jis gali būti kritikuojamas ir kitu požiūriu. Abi šios nacionalizmo interpretacijos pradeda koncentruotis į tautos apibrėžimą, bandant nurodyti, kas ir kodėl istoriškai galėjo ar negalėjo priklausyti tautai ir šios tautinės savivokos atsiradimo fenomenui. Šiam procesui istorikai jau yra pasiūlę gana taiklią metaforą, kad liaudis yra paverčiama tauta³, tačiau ir čia tautiškumas neįtraukia politiškumo kaip autonomiškos socialinės veikimo erdvės. Kolektyvinė saviidentifikacija yra svarbus, bet tik vienas iš žingsnių kuriant valstybinę

² Smith A. D., *Nationalism: Theory, Ideology, History*, Cambridge: Polity, 2006, p. 39–42; lietuviškoji šios idėjos interpretacija ir plėtotė: Rōmeris M., *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*, d. 1, t. 1, Vilnius: Pradai, 1995, p. 8–13. Bene nuosekliausia šios idėjos interpretacija, kurioje tautos kūrimas etninių pagrindų priskiriamas Rytams, o pilietiniui – Vakarams: Kohn H., *The Idea of Nacionalism: A Study in Its Origins and Background*, New York: Macmillan, 1945.

³ Turima omenyje „Lietuvos atgimimo istorijos studijų“ tomai ir, konkrečiai, 4 tomas „Liaudis virsta tauta“: Aleksandravičius E., red., *Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993.

savivoką. Ji leidžia teoriškai apibrėžti tautinį subjektą ar nustatyti savo asmeninį santykį su tuo kolektyviniu dariniu, bet šis veiksmas savaime neimplikuoja noro kurti valstybę ir juo labiau nepaaiškina politinių procesų, kurie vyksta sukurtos nacionalinės valstybės viduje. Tautokūros (angl. *nation-building*) politinio įprasminimo būdus ir valstybės kūrimo (angl. *state-building*) idėjos transformaciją bent iš dalies nuodugniau suprasti leidžia nacionalizmo projekto papildymas Carlo Schmitto politinio romantizmo idėja. Nors pats Schmittas ją vertino kaip „apolitišką“, ginamas teiginys, kad jos elementai valstybės kūrimui, bene svarbiausiai politiškumo raiškos formai, yra būtini. Kita vertus, taip pat negalima teigti, kad Vasario 16-osios Lietuvos valstybė yra (tik) romantizmo ideologijos projektas.

Trečioji straipsnio dalis pateikia konservatyvios valstybės (at)kūrimo ideologijos interpretaciją. Kaip bus parodyta, pati romantinio nacionalizmo idėja veikiau nurodo mąstymo būdą, bet ne išplėtotą ideologinę programą. Ji yra ganėtinai talpi, kad joje įsitemtų labai skirtingos ideologinio mąstymo formos. Jos visos Vasario 16-osios Lietuvą iš esmės interpretuoja kaip revoliucinį įvykį, tačiau būtent dešiniajam, paprastai su tradicinių institucijų išlaikymu⁴ siejamam mąstymui šis *tradicijos palikimo* uždavinys yra kur kas sudėtingesnis nei tokioms kaitos ideologijoms kaip liberalizmas ar socializmas⁵. Kitaip sakant, tiek nacionalizmas, tiek reformatoriškas romantizmas dažnai siejami su liberaliais ir / arba revoliuciniais judėjimais, kurie siekia perkonstruoti esamą socialinę ir politinę tvarką. Šia prasme besikuriančios valstybės, rodos, iš esmės yra antikonservatoriškos. Tai ganėtinai paradoksalu, nes būtent konservatizmas paprastai sie-

⁴ Šią įtampą gana tiksliai buvo apibūdinę Vladimiras Laučius (Laučius V., „Lietuvos konservatorių idėjinės savivokos problema“, Laučius V. (sud.), *Tradicijos likimas: konservatyviosios minties metmenys*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 97–139) ir Mantas Adomėnas (Adomėnas M., „Įvadas“, Adomėnas M. (sud.), *Libertas & Pietas: lietuviškasis konservatizmas: antologija 1993–2010*, Vilnius: Eugrimas, 2010, p. 9–10).

⁵ Dėl laiko veiksnio svarbos šioms ideologijoms žr. Freeden, 2008, p. 210, 433–438, 444.

jamas su valstybingumu ir tautiškumo gynimu. Lietuvos konservatoriai neišvengiamai turi bandyti išspręsti savo reformatorišką ar net revoliucinę veiklos visuomeninės kaitos metu klausimą. Tad koks lietuviškojo konservatizmo ideologijos santykis su tradicija ir Lietuvos valstybe kaip istoriniu, sąmoningai laike sukuriamu ir keičiamu dariniu? Kuria prasme Vasario 16-osios aktas gali būti laikomas (ir) konservatorišku projektu? Plėtojant konservatizmo temą antrinama Michaelio Freedeno konservatizmo ideologijos analizei, pripažįstant ją (ir, tiesą sakant, kiekvieną ideologiją) kaip kintantį fenomeną, kurio ašis yra ne tiek aiškiai apibrėžtos idėjos, kiek pats istorijos kaitos suvokimas ir nuolatinis mėginimas šią problemą suvaldyti⁶. Kartu įsiterpiama į lietuviškąsias diskusijas dėl konservatizmo turinio. Nors jos vertintinos kaip sporadiškos ir nenuoseklios⁷, jų atgarsiu galima laikyti ideologizuotus viešuosius debatus bandant nurodyti esminius konservatyvaus mąstymo elementus. Šioje dalyje bandoma parodyti, kaip kaitos ir pažangos idėjos gali tapti ir faktiškai tampa integralia lietuviškojo konservatizmo dalimi, taip leidžiant Vasario 16-osios (kaip ir Kovo 11-osios) valstybės projektą pirmiausia matyti ne kaip nacionalistinį ar romantinį, bet kaip konservatyvų.

1. Valstybė kaip ne (tik) tautinis projektas

Koks mąstymo stilius dominuoja Vasario 16-osios politikų vaizduotėje? Ką įkūnijo Vasario 16-osios aktas? Lengviausia atsakyti, kad taip buvo įgyvendintas tautinės valstybės principas, bet paprasta nuoroda į nacionalizmą yra netikslus atsakymas. Ir ne tik todėl, kad pati nacionalizmo idėja gali būti suvokta skirtingai. Tai gali būti ir socia-

⁶ Ten pat, p. 333–334.

⁷ Kiek nuoseklesniu bandymu teoriškai kalbėti apie konservatyviąją mintį galima laikyti Demokratinės politikos instituto straipsnių rinkinius „Politikos metmenys“, „Tradicijos likimas“, „Konservatizmo takoskyros“ ir kt., kurie, nors yra svarbūs konservatyviosios minties tapsmui suprasti, išėję nesukėlė didesnės polemikos ir netapo viešosios politinės kultūros skaitinių dalimi.

linis procesas, kurio metu formuojasi save kaip politinę bendruomenę suvokianti kultūrinė tauta. Ši interpretacija reikalautų makrosociologinės analizės, kuri fiksuotų svarbiausius tokią transformaciją lemiančius veiksnius⁸. Tai gali būti suprasta ir kaip griežčiausias, prieš kitas tautines bendrijas nukreiptos tautiškumo manifestacijos. Šiuo atveju pats terminas „nacionalizmas“ gali būti pradėtas vartoti kaip ideologizuotas, kuriam priskiriamos išimtinai neigiamos arba išimtinai teigiamos konotacijos. Nacionalizmu gali būti vadinama ir visa politinių, sociologinių ir antropologinių tyrinėjimų disciplina, kuri nagrinėja tautos kaitos procesus. Visos šios interpretacijos suponuoja galimybę matyti nacionalizmą kaip ideologinę sistemą ir kartais atkreipia dėmesį į idėjų reikšmę tautokūros procese. Tačiau dažnai idėjos tėra antraeilis analizės objektas, kuris gerai iliustruoja transformaciją, parodo tautos diskurso ypatybes, bet dažniausiai nėra suprantamas ir nagrinėjamas kaip specifinės prasmės kurianti pasaulėžiūra.

Ši politikos moksluose dominuojanti nuostata nacionalizmą nagrinėti kaip neideologiją suprantama, nes minėtos traktuotės neformuoja aiškos ideologijos sampratos ir nebando nusakyti nacionalizmo kaip ideologijos. Ryškiausia išimtis iš šios tendencijos yra Anthony D. Smitho nacionalizmo ideologiškumo analizė, kurioje, remiantis Freedeno požiūriu, nurodomi svarbiausi teiginiai (pasaulio dalijimas į išskirtines tautas, tautos kaip politinės galios pamato supratimas, tautinio lojalumo iškėlimas virš kitų lojalumų, autonomijos reikavimas tautai, pasaulio taika sukurama kiekvienai tautai užtikrinus jos autonomiją) ir svarbiausios sąvokos (išskirtinumas, tęstinumas, tautinis orumas, likimas, meilė ir tėvynė)⁹. Prie šio klausimo galima prieiti ir iš kitos, ideologijų studijų, pusės. Ideologijas nagrinėjantys

⁸ Klasikiniai tokios analizės pavyzdžiai: Gellner E., *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996; Anderson B., *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius: Baltos lankos, 1999; Hroch M., *Mažosios Europos tautos*, Vilnius: Mintis, 2012.

⁹ Smith, p. 22–33

autoriai nacionalizmo kaip ideologijos klausimą yra iškėlę ir bandę nagrinėti. Bene žinomiausios jos interpretacijos yra pateikiamos įtakingų ideologijų studijų autorių Andrew Heywoodo ir Andrew Vincento knygos. Pirmasis, bandydamas nusakyti nacionalizmo turinį, pirmiausia nurodo, kad „nacionalizme tauta yra svarbiausias politinės organizacijos principas [ir tai reiškia, kad], pirma, žmonija iš prigimties padalyta į atskiras tautas ir, antra, tauta yra tinkamiausias, jei ne vienintelis legitimus, politinio valdymo vienetas“¹⁰. Atkreipdamas dėmesį į tai, kad nacionalizmas paprastai derinamas su kitomis ideologijomis (pirmiausia liberalizmu ir konservatizmu) ar su jomis polemizuoja (socialistinis internacionalizmas ar liberalus daugiakultūriškumas (angl. *multiculturalism*), Heywoodas kur kas labiau akcentuoja nacionalizmo politines praktikas, kurios gali skatinti tiek kultūrinę saviraišką, tiek kultūrinės laisvės apribojimą vidaus politikoje, tiek išsilaisvinimą, tiek ekspansionistines tendencijas užsienio politikoje. Tačiau jo analizėje veikiau tauta tampa tam tikros ideologinės vaizduotės idėja, bet ne pats nacionalizmas pristatomas kaip autonomiška ideologija¹¹. Panašiai į nacionalizmo ideologiškumą žiūri Andrew Vincentas, teigdamas, kad „nacionalizmas – tai ideologija (ar elgesio būdas), kuris tautinę savimonę, etninę ar kalbinę tapatybę padaro svarbiausiu atramos tašku“¹². Jis pripažįsta, kad nacionalizmo raiškos formos yra neatskiriamos nuo kitų ideologinių projektų ir galima įvardyti skirtingas jos formas, kurios dominavo istoriškai ir kurių rudimentų gana lengvai galima rasti šiuolaikiniuose ideologiniuose debatuose. Atsižvelgdamas į tai jis išskiria XIX a. pradžios liberalųjį nacionalizmą, jį pakeitusį (ar veikiau į jį reagavusį) tradicinį konservatyvųjį nacionalizmą, integralųjį nacionalizmą, kuris artimas fašizmui, socialistinį ir antikolonijinį nacionalizmą. Taigi

¹⁰ Heywood A., *Political Ideologies: An Introduction*, Basingtone: Palgrave Macmillan, 2007, p. 143.

¹¹ Ten pat, p. 147–173.

¹² Vincent A., *Modern Political Ideologies*, Oxford: Blackwell, 1996, p. 239.

pats nacionalizmas tampa svarbia nukreipiančia (angl. *regulative*) ideologija, kurioje viskas turi būti vertinama per tautiškumo prizmę (tautiškas žmogus, tautinė valstybė, tautinė ekonomija), nors šių koncepcijų praktiniai ir teoriniai rezultatai gali reikšmingai skirtis¹³.

Nepaisant tam tikrų interpretacinių skirtumų, iš abiejų autorių plėtojamų minčių aiškėja, kad nacionalizmas kaip ideologija yra specifiskas ir negali būti tapatinamas su „klasikinėmis“ ideologijomis, tokiomis kaip konservatizmas, liberalizmas ar socializmas. Pirmiausia tai lemia akivaizdus faktas, kad skirtingų šalių nacionalistai nurodo ne tą patį autoritetingą tekstą ar tekstų grupę, kuriais būtų remiamasi plėtojant savo tautiškumo ar nacionalinės programos koncepciją. Šią tendenciją galima būtų įžvelgti ir konservatyviajame mąstyme, tačiau jis šią nuostatą paprastai gana paradoksaliai bando „teorizuoti“ ir grįsti nuorodomis į klasikinius ar modernius autorius, kalbančius apie antiteorinę ir praktinę konservatizmo prigimtį¹⁴. Nacionalistinis mąstymas bent formaliai vengia tokios kitamintiškos intelektualizacijos savo mąstymą pagrįsdamas prigimtinę tautą ir iš jos kylančią išmintimi, kuri gali būti tik lokali¹⁵. Dėl šios priežasties nuodugni nacionalizmo (ar, veikiau, nacionalizmų) analizė visada reikalauja epiteto, kuris gali būti priskiriamas pagal jo raiškos vietą (lietuvių, lenkų, rusų, prancūzų ir t. t. nacionalizmai), neretai jas patikslinant paties autoriaus sukurtois analitinėmis kategorijomis (pavyzdžiui, jau minėtas etninis arba pilietinis nacionalizmas).

Taigi nacionalizmo idėjinė logika remiasi vos keliais esminiais principais – tauta kaip kultūrinė bendruomenė ir reikalavimu suteikti

¹³ Ten pat, p. 248–277.

¹⁴ Pavyzdžiui, Oakeshott M., *Rationalism in Politics and Other Essays*, Indianapolis: Liberty Fund, 1991, p. 407–437.

¹⁵ Tipiškas tokio įsitikinimo pavyzdys galėtų būti ir lietuviškųjų tautininkų autoritetų, Smetonos ar Tamošaičio, įsitikinimas, kad kiekviena tauta turi specifinį raidos kelią ir perimti kitų valstybių sistemų – nereikėtų. Šis įsitikinimas manifestuojamas tautininkų ideologinėje programoje: „Mūsų valstybės santvarka turi atitikti tautos būdą ir gyvenimo savybes“, *Lietuvos politinės minties antologija. Lietuvos politinė mintis 1918–1940*, t. 1, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 6–42, 565–575.

jai suverenumą. Tokia formuluotė siaura, nes aiškiai neplėtoja ir negali apibrėžti nei suverenumo (kokios jo ribos? kokia jo prigimtis? koks santykis su konkrečiomis politinėmis, socialinėmis, ekonominėmis idėjomis), nei kultūros (ar kultūra yra tik etninė kultūra? koks kultūros santykis su teisinėmis praktikomis? kiek šios praktikos gali / turi būti laikomos universalios? koks lokalumo ir universalumo santykis? kaip ir koku mastu reikia ginti kultūrą?) ir net tam tikru mastu tautos turinio (kodėl jai reikėtų įsipareigoti? ką reiškia įsipareigoti tautai?). Todėl potencialiai atveria kelią visiškai skirtingoms nacionalizmo raiškos formoms. Tad ir pats vadinamasis tautinis atgimimas gali būti siejamas ir su išimtinai kultūrine kova dėl švietimo bei raštijos, ir su politine kova dėl valstybingumo. Tačiau pirmasis atgimimas neprivalo vesti antrojo link (pavyzdžiui, Mažosios Lietuvos lietuvininkų kultūrinis ir intelektualinis sąjūdis prasidėjo gerokai anksčiau, tačiau jis nelėmė valstybingumo programos atsiradimo), o antrasis – savaime neįtraukia pirmojo (pavyzdžiui, airių nacionalinis judėjimas buvo orientuotas į politinę nepriklausomybę, o kultūra ir kalba buvo antraeiliai dalykai). Ir juolab negalima sakyti, kad kuri nors iš šių nacionalizmų raiškų yra tikroji. Jos tiesiog yra skirtingos.

Net jei kultūrinį ir politinį tautos elementus susiesime kaip būtinus tikrojo nacionalizmo etapus, tai vis tiek neišspręs nacionalizmo kaip ideologijos siaurumo problemos. Tai yra, galima teigti, kad nacionalizmas pirmiausia pasirodo kaip kultūrinis projektas, iškeliantis tautą, vėliau skatinantis jos politinę autonomiją ir, galiausiai, kuriantis tautos gyvenimą. Sukūrus valstybę nacionalistas vėl visą savo dėmesį nukreipia į kultūrą, primygtinai iš kiekvieno reikalaudamas tautinės raiškos kasdienybėje. Paprasčiausia tai daryti per meno dirbinius, kalbą, dainas, sportą, kurie nacionalistui atskleidžia tautos dvasios tikrumą. Tai nacionalistą paverčia savotišku ontologiniu realistu ir lemia, kad jis yra antifilosofiškas. Jis tikrąja to žodžio prasme tiki įkūnyta tauta ir sudvasina bet kokias matomas jos apraiškas, kurias teigia esant tautines. Bet ta dvasia pati savaime nenulemia politinio gyvenimo formų ir juo labiau politinio gyvenimo turinio.

Norint sukurti pastaruosius, tenka mąstyti universaliomis kategorijomis, atsisukti nuo apčiuopiamos tikrovės ir pasinerti į tikėjimo ir įtikinėjimo sritį – įtikinti, kas yra gėris, kas yra geros institucijos, kuo pagrįstos hierarchijos, laisvės, teisingumo, solidarumo ar kitos politinės idėjos, pagaliau, kas yra tauta ir kodėl tautiškumas yra prasmingas. To nedaro kolektyvinė tauta. Tai daro konkretūs individai, kurie visada yra intelektualiai apibrėžti. Net nuorodos į liaudies kūrinis, kaip išreiškiančius „giliausias tautos dvasines lytis“, pirmiausia suprastinos kaip tam tikro, konkretaus autoriaus prielaidos, kokios jis norėtų socialinės tvarkos¹⁶. Todėl, jei nacionalistas nori kalbėti apie gėrį, laisvę, bendruomenę, teisingumą, valdžią ir autoritetą, jis naudoja universalias idėjas. O vietiškumo ir visuotiniškumo įtampą kelia ir sprendžia konkretūs ideologai, kurie galiausiai ir bando nurodyti, kaip tautai reikėtų gyventi. Kitaip sakant, kiekvienas nacionalistas privalo nustatyti savo santykį su ideologijomis ir dėl to yra įprasta kalbėti apie liberalų, konservatyvų ar net socialistinį nacionalizmą. Nacionalizmas yra nepamainomas apibrėžiant politinę bendruomenę, bet jis nėra pakankamas nustatant politinio veikimo turinį ir formą.

Taigi nacionalizmo kuriama tvarka reikalauja pasaulėžiūrinių papildymų. Ir tai ypač matoma XX a. pradžios Lietuvoje, kur tautokūra tampa visos politinės veiklos esmė, o kultūros gynimas sutapatinamas su politiniu veikimu. Tik dalis kairės nuoširdžiai ir nuosekliau tautą atmeta. Bet ir tai dažnai formuluojama kaip neapibrėžtos ateities galimybė, o pats empirinis tautos egzistavimas nėra neigiamas. Net atvirksčiai, istorikų studijos yra gana iliustratyviai parodžiusios, kad tautinis komunizmas yra gana būdingas komunistinės Rytų ir Vidurio Europos praktikoms ir galima ginti tezę apie tautą apsau-

¹⁶ Kaip pavyzdį galima pateikti Šalkauskio paskaitą, vėliau pasirodžiusią atskiru tekstu, apie rūtų darželio simboliką lietuvių tautinėje kultūroje. Jį interpretuodamas Šalkauskis iš esmės remiasi savo teorinėmis koncepcijomis apie etikos ir estetikos dermės būtinumą: Šalkauskis S., „Rūtų darželis. Lietuvių liaudies dainų simbolika“, *Naujoji Vaidilutė*, Nr. 1, 1922, p. 6–13.

gančią (nors ir valstybę sunaikinusią) lietuviškąją sovietinę mintį¹⁷. Šiuos teiginius galima vertinti kaip iš dalies prieštaringsus ar matyti komunistų polinkį į tautiškumą kaip iš esmės pragmatišką veiksmą, kuriuo bandoma užtikrinti bent minimalią visuomenės ir kultūrinio elito paramą, tačiau, net atmetus kraštutinę kairiąją politinę vaizduotę kaip antitautišką, nėra abejonės, kad Lietuvos istorijoje tautinio intereso gynimas buvo svarbus principas. Štai, pavyzdžiui, akivaizdu, kad tautinės kultūros sukūrimas dažnai įvardijamas kaip didžiausias Smetonos pasiekimas¹⁸. Bet tomis pačiomis pastangomis kurti tautinę kultūrą galėtų didžiulis liaudininkas ar, kaip populiariu interpretuoti, liberalas Grinius, aktyviai gynęs lietuvišką spaudą ir švietimą. Tiesa, kad liaudininkai instituciškai neturėjo galimybių plėtoti savo kultūros politikos programą, bet jų tekstai aiškiai nurodo suvokimą, kad tautinis principas šiuolaikiniame pasaulyje yra dominuojantis ir Lietuva sukurta ant etninių pamatų. Kartu, tarkim, gali didžiulis katalikas Šalkauskis, be kurio veiklos neįsivaizduojama lietuviškoji filosofinė terminija ir tautinio ugdymo filosofiniai pagrindai. Šiame kontekste Smetona buvo tik vienas iš daugelio, o vadinamasis tautos kultūrinis „suklestėjimas“ vyko ne dėl jo, bet ir dėl jo.

Šios išlygos visgi neužkerta kelio kalbėti apie nacionalizmą kaip turintį bendrą idėjinį atramos tašką, t. y. bet kurios formos nacionalizmas turi aiškių struktūrinių panašumų. Ir tas panašumas, jei žiūrėtume išimtinai į jo idėjinę struktūrą, yra referencijos į tautą ir jos supolitinimas. Ši idėja padaro jį vadinamąja siauro centro ideologija. Siauro centro koncepciją, kalbėdamas apie kai kurias idėjines sistemas (nacionalizmą, populizmą, iš dalies feminizmą), pasiūlė Michaelis Freedenas ir ši idėja yra neatskiriama nuo jo paties metodologinio santykio su ideologijų studijomis. Jam pirmiausia rūpi morfologinė

¹⁷ Sirutavičius V., „Tautinis komunizmas ir jo raiška. Istoriografiniai problemos aspektai“, *Istorija*, Nr. 87, 2012, p. 48–58.

¹⁸ Nuodugnesnė kultūros politikos tarpukariu specifikos analizė: Mačiulis D., *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

ideologijų analizė, kurią jis supranta kaip „ašinių (angl. *core*), pagalbinių (angl. *adjacent*) ir šalutinių sąvokų išdėstymą“¹⁹. Jų nurodymas, santykio identifikavimas ir prasmų perteikimas ir yra tikrosios ideologijos formos aprašymas. Visos „didžiosios“ ideologijos turi išskirtinį idėjų turinį ir specifinę idėjinę konsteliaciją, kuri gali kisti (į centrą patenkant naujoms idėjoms, pagalbinėms idėjoms tampant šalutinėmis ir atvirkščiai)²⁰. Šia prasme atsižvelgiant į nacionalizmo raiškos skirtingumus jis turi iš esmės vienintelę ašinę idėją, į kurią bus visada referuojama, tautą. Kaip politinė ideologija nacionalizmas tautą visada supras kaip politinį subjektą. Net jei, tarkim, valstybėje gyvenančios mažumos nacionalistas sieks apginti savos etninės grupės kultūrinius interesus ir nesieks atkurti valstybės, šis veiksmas jau gali būti traktuojamas kaip tautos politizavimas – jos interesai yra suvalstybinami, t. y. iš valstybės reikalaujama vykdyti tautai palankią politiką.

Plėtodamas nacionalizmo kaip siauro centro ideologijos sampratą, Freedenas atkreipia dėmesį į keletą reikšmingų siaurumo elementų. Pirma, tokio tipo ideologijoje galima pastebėti atsiribojimą nuo platesnių idėjinių kontekstų, kartu sąmoningai pašalinant ar pakeičiant sąvokas. Antra, tai lemia negebėjimą formuluoti sudėtingą argumentaciją, nes dalis abstrakčių ar bendrų idėjų yra atmetamos kaip neautentiškos. Iš to kyla trečias politinės praktikos principas – nacionalistinių idėjų diegimas gali lemti, kad, keičiant politinę kalbą, naudojamosi ne įkalbinėjimu, bet įgytos politinės galios priemonėmis, kuriomis nustatomas „teisingas“ kalbėjimas²¹. Taigi, žiūrint iš morfologinės analizės perspektyvos, nacionalizmui iš esmės nerūpi pagalbinės ar šalutinės idėjos. Jos gali būti bet kokios. Tai reiškia, kad nacionalistas gali ir kalbėti apie tautos laisvę, ir tuo pat metu

¹⁹ Freeden, 2008, p. 77.

²⁰ Ten pat.

²¹ Freeden M., *Liberal Languages: Ideological Imagination and 20th Century Progressive Thought*, Princeton: Princeton University Press, 2005, p. 205–206.

pateikti kitų tautų imperialistinio užgrobimo argumentų; politinio valdymo lygmeniu jis gali traktuoti kiekvieną asmenį kaip lygų tautiškumo kūrėją, bet ir kurti griežtą hierarchinę autoritarinę sistemą; kalbėdamas apie ekonomiką, jis gali pasisakyti tiek už planinės ekonomikos elementų turinčią korporatyvinę sistemą, tiek už laisvosios rinkos principais grindžiamą santvarką.

Čia verta atkreipti dėmesį į padarinius, kurių paprastai sulaukia „sutautintos“ ideologijos. Kitaip sakant, ne nagrinėti paties nacionalizmo idėjinę struktūrą, kuri yra ganėtinai elementari, bet gilintis į tai, kokių padarinių nacionalistinių idėjų perėmimas turi kitų ideologijų transformacijai. Žiūrint iš šios perspektyvos, nacionalizmą pirmiausia galima laikyti svaria, Vincento žodžiais tariant, nukreipiančia (angl. *regulative*) idėja. Jos ašinė idėja yra tokia svari, kad neišvengiamai koreguoja bet kurios „pilnos“ ideologijos diskursą ir transformuoja ideologijos ašį. Žiūrint iš šios, priimančios ideologijos, perspektyvos galima sakyti, kad tai yra ne autentiška, priimančiai ideologijai būdinga politinė idėja, kuri gali būti demaskuota ir atmesta. Iš esmės tokio pobūdžio ideologine diskusija galima laikyti XIX a. pabaigos–XX a. pradžios ginčą tarp tautinių ir internacionalistinių socialistų²². Tačiau tautinės ideologijos apologetai neabejotinai akcentuos tautiškumo pirmumą prieš bet kurią kitą idėją ir savo ruožtu reikalaus įgyvendinti tautinę valstybinę politiką, kurioje būtų tos priimančios ideologijos elementų. Nors tai gali būti grindžiama nuostata, kad tautiškumo principas yra virš ideologijos ar metapolitinis, šis teiginys savo esme prieštaringas – tautiškumo iškėlimas yra ideologinis ir politinis pasirinkimas, kurio raiškos formos priklauso nuo to, kokios idėjinės alternatyvos yra priimanamos kaip integralios ir suvaldančios tautos primatą. Lietuvos politinės minties intelektualinėje istorijoje tai ganėtinai aiškiai pasakė Algimantas Gureckas,

²² Walicki A., *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę: komunizmo utopijos studijos*, Vilnius: Mintis, 2005, p. 273–321.

referuodamas į liberalų ir totalitaristinį nacionalizmą²³. Susikūrus valstybei šis aspektas ypač svarbus, nes lemia skirčių atsiradimą, kuris negali būti redukuojamas tik į tautinius ir antitautinius veiksmus. Politinė bendruomenė jau yra objektyvuota ir tolesnė, gilesnė objektyvacija yra neįmanoma nepradėjus reikalauti kiekvieną asmenį palenkti tam tikram dominuojančios jėgos principui, o šis visada bus dalinis ir pasaulėžiūriškai apribotas.

Tačiau kad ir kas būtų teigiama, tauta išlieka svarbiausia idėja, kurią galima laikyti ne tik siaura ir svara, bet ir tvirta ašimi (turint omenyje tai, kad tautos idėjos pašalinimas iš esmės reikštų, jog ideologija nebėra nacionalistinė; kaip priešprieša tam gali būti pateikiamas konservatizmas su „minkštu“ centru – jis neturi vienintelės idėjos, kurios pašalinimas lemtų, kad apie konservatizmą kalbėti nebebūtų įmanoma), o patį nacionalizmą galima laikyti svarbia ideologine programa. Šiuo atveju nacionalizmui galima pripažinti ideologinę autonomiją, tačiau ji reiškia, kad, kaip minėta, jo tapimas visa apimančia ideologija neatsiejamas nuo kitų idėjinių principų įtraukimo ar, veikiau, nuo susiliejimo su kitomis ideologinėmis programomis. Neapibrėždama ar net sąmoningai vengdama įtraukti kaip privalomas kitas politines idėjas, ji praktinėje politikoje sudaro sąlygas reikštis joms visoms. Ši raiška ir, jei pati yra suvokiama kaip ideologija, yra pakankamai su bendravardiklinanti, kad taptų vienijančiu minimumu, kaip ir atsitiko su Vasario 16-ąja. Tačiau ji yra per menka, kad nurodytų valstybės vystymosi būdus. Perimant politinio institucionalizmo žodyną galima teigti, kad nacionalizmas yra būtinas, bet nepakankamas valstybės idėjinis pamatas. Valstybės negali būti be savo tautinės tapatybės (tiek pilietinė, tiek tautinė prasme) suvokimo, tačiau tai neišsemia politinių praktikų turinio, bet, atvirkščiai, reikalauja žvelgti giliau ir analizuoti, kaip pati valstybė gali būti pagrindžiama ir kokios skirtys formuojasi vadovaujantis nacionalistine ideologija.

²³ Gureckas A., „Liberalizmas ir tautinės valstybės idėja“, Kavolis V. (sud.), *Lietuviškas liberalizmas*, Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1959, p. 116–133.

2. Valstybė kaip politinio romantizmo projektas

Pirmoje dalyje konstatuota, kad, remiantis nacionalizmu kaip valstybę grindžiančiu politiniu principu, neturi būti užmiršta, jog jis yra bendras vardiklis, bet ne vienintelis politinės vaizduotės elementas. Šioje dalyje nacionalizmas gretinamas su kita XIX a. idėjine sistema – romantizmu. Kalbant apie Lietuvos valstybės atkūrimą jis yra ne mažiau svarbus, nes padeda suprasti ne tiek būsimosios Lietuvos valstybės (tautinį) turinį (tai, ko buvo siekiama), kiek būdus ir priemones, kuriomis šis turinys gali būti legitimuojamas (kaip šis siekis buvo įprasminamas). Juk pačios savaime nuorodos į tautą ar tautinę valstybę nėra reikšmingos. Jos kokių nors būdu turi ar bent turi stengtis atliepti ir sužadinti egzistuojančią visuomeninę vaizduotę. Šia prasme reikėtų kalbėti apie nacionalizmo romantizavimą ar, kitaip, romantinį nacionalizmą, be kurio 1918 m. vasario 16-oji būtų vargiai įmanoma. Tai sakydamas neturiu omenyje, kad pagražiname, suromantiname tautą ar Lietuvos valstybės kūrimo istoriją. Referuojama į Schmitto plėtotą politinio romantizmo idėją, kuri leidžia perprasti patį romantizmo fenomeną politikoje ir taip atskleisti, kodėl romantinis mąstymas yra svarbus valstybės kūrimo procese ir, tuo pat metu, bent jau šmitiškoji romantizmo interpretacija politinės istorijos požiūriu yra klaidinanti.

Plėtodamas politinio romantizmo temą Schmittas pirmiausia teigia, kad romantizmu XIX a. buvo laikomi tiek reformatoriški, tiek senąją tvarką išlaikantys judėjimai. Todėl kalbant apie romantizmą svarbu suprasti ne jo santykį su senąja ar naująja tvarka, bet idėjines prielaidas, į kurias referuojama. Ir vienas svarbiausių politinį romantizmą grindžiančių elementų yra vadinamasis ontologinis estetizmas. Schmitto teigimu, romantizmas akcentuoja subjektyvios pajautos svarbą, kuri praktikoje pasireiškia kaip spontaniški jausmingumo blyksniai²⁴. Tai jį ypač išskiria, palyginti su anksčiau dominavusia

²⁴ Schmitt C., *Political Romanticism*, Cambridge: MIT Press, 1986, p. 93–94.

protų svarbą iškeliančia Apšvieta ir jos autorių pastangomis aiškiai apibrėžti naudojamas idėjas. Romantikas nuolat interpretuoja ir perinterpretuoja pasaulį, suteikdamas jam norimas, atsitiktinai kylančias prasmes ir taip atmesdamas įprastinį, tradicinį jo suvokimą ir žinojimą. Tai reikšminga (politinių) idėjų turinio kaitai ir santykiams tarp išsakomų idėjų, nes moralinės, politinės, religinės ir mokslinės tiesos čia suprantamos kaip skonio reikalas, kuris neturi nei nusistovėjusių prasmų, nei tvirto ontologinio pagrindo. Prasmų kūrėjas yra pats žmogus. Kartu romantizmas keičia paties kalbėjimo būdą. Jis tampa poetiškas, jo svarbiausias tikslas yra sukelti afektą, pasitelkus vaizdingumą, sužadinti emocijas, bet ne kreipiantis į protą prieiti bendro, vienijančio su(si)tarimo. Kaip sako pats Schmittas, politinis romantikas nebando pažinti „konceptijų ar filosofinių sistemų, bet siekia lyrinių savo pergyvenimo parafrazių. <...> Arba, jei menininko talento nėra, ji yra susieta su pusiau lyriškais, pusiau intelektualiniais akompanimentais žmogui, apie kurį kalbėta pirmiau. Atkartojamos iš jo nugirstos frazės, požiūriai, dažnai tai darant susijaudinus ir susižavėjus“²⁵.

Paradoksaliai šis griežčiausias subjektyvizmas neatsisako kolektyvo, bendruomenės ir, atvirkščiai, net labai aktyviai į juos apeliuoja. Vėlgi tai galima matyti kaip Apšvietos individualizmo atmetimą, kai bendrumas pripažįstamas per tai, kad visi turi protą, kuris ir leidžia susitarti dėl bendro sugyvenimo principų. Politinis romantikas šią tezę apverčia ir teigia, kad būtent prigimtiniai bendro sugyvenimo principai leidžia kalbėti apie vienijantį protingumą. Šis protingumas neturėtų būti tapatinamas su Apšvietos pažįstančiu ir svarstančiu protu, bet tai veikiau yra organiškai su gyvenamąja vieta ir bendruomene susaistytas sąmoningumas, kurį nebūtina reflektuoti, bet kurį galima pajauti. Tai yra, tai savotiškas prigimtinis protingumas, pasireiškiantis per kiekvieną asmenį be didesnių jo paties pastangų. Kiekvienas asmuo išreiškia bendrą kolektyvinį darinį ir kartu įkūnija jo tobulu-

²⁵ Ten pat, p. 159.

mą, nes politinis romantikas, priešingai krikščionybei, veikiau ieško ne prigimtinių nuodėmės, bet prigimtinio gėrio, kurio turi ir laukinis, ir rusų muzikas²⁶.

Tai susiję su kitu romantizmo kaip pasaulėžiūros išskirtinumu – specifinis konkretumas, kuris yra ne teorinis, o pajaučiamas. Romantikas yra menininkas, turint omenyje meno kaip menamo, tariamo arba netikro, konotacijas. Todėl pati tikrovė kuriama remiantis savo subjektyviais įsitikinimais ir preferencijomis. Per šią prizmę žiūrėčiau ir į Schmitto nurodytą romantiško okazionalizmo, progiškumo, principą²⁷. Vėlgį polemizuodami su Apšvietos idėja, kad galima surasti visuotinius principus ir atskleisti priežasčių ir padarinių ryšius, romantikai padarinių atsiradimą suvokia kaip įsiterpiančios jėgos apraišką, kuriai priežastis tik suteikia progą apsisireikšti, bet nenulemia jos atsiradimo²⁸. Bet tiek proga savaime neįpareigoja, tiek romantikui bet kuris atsitikimas ar jo paties veiksmas yra tik galimybė, proga, bet ne privalomybė. Todėl, kai Apšvietos idėjomis besivadovaujantis protas klaus, kodėl atsirado Lietuvos valstybė ir leis iš begalinius priežastinius aiškinimus, kurie potencialiai gali apimti viską – nuo Rusijos politinės raidos iki lietuviškų mokyklų tinklo, romantizuotam protui pakaks pasakyti, kad vasario 16-ąją pasireiškė tautos valia būti. Apšvietos žmogaus klausimas „kodėl“ jam net neturės didesnės pažintinės prasmės. Tiesiog taip atsitiko. Ir šia prasme romantizuota vaizduotė, kaip teigia Schmittas, iš tiesų priartėja prie panteizmo, kuris kiekviename veiksmo pamato visa persmelkiančią dievišką (bet XIX a. nebūtinai Dievo) valią, kurios žmogaus protas sąmoningai nesuvoks.

Tokia romantizmo interpretacija – vaizduotės svarba, jausmingumas, organiškai su prigimtiniu kolektyvu susijusio individo vaiz-

²⁶ Ten pat, p. 2.

²⁷ Nors bene pirmasis šią sampratą Lietuvos auditorijai pristatęs Alvydas Jokubaitis vartoja okazionalizmo terminą, jį, autoriau nuomone, prasminga sulietuvinti: Jokubaitis A., „Metaetika kaip romantizmo forma“, *Problemos*, Nr. 83, 2013, p. 86–95.

²⁸ Schmitt, p. 16–17.

davimas, progiškumo principas – valstybės kūrimo fenomeną leidžia suprasti kiek nuodugniau, o XIX a. nacionalistinius sąjūdžius matyti ne tik kaip nacionalistinius, bet ir kaip romantinius. Paprastai romantiškojo nacionalizmo idėja referuoja į keletą svarbių dalykų. Pirmą, substancionalizuojama tauta – ji įgyja savo apibrėžtą prigimtį ir esmę. Žinoma, apie skirtingas tautas kalbėjo ir jas aprašė ir Apšvietos intelektualai. Tačiau romantikui tauta negali būti empiriškai redukuojama į jokių pavienį faktą ar asmenį, ji negali būti apčiuopta žmogišku protu, tačiau per asmenis leidžia suprasti tam tikrus tautos dvasios pasireiškimus. Vaizdžiai tariant, ji gali būti pajausta ir apdainuota, bet ne užčiuopta ir aprašyta. Panteistinė romantizmo vaizduotė šią dvasią paverčia visur esančia ir visa ką persmelkiančia, todėl net mažiausios buitinės detalės ar kūriniai gali leisti kalbėti apie paslėptas gilumines prasmes ir visą istoriją. Susiliejęs su nacionalizmu šis romantizmas kaip svarbiausią dvasinės prigimties elementą pradeda interpretuoti tautą, kuri yra visur esanti, amžina ir visiškai įtraukianti individą.

Greta erdvės sutautinimo istorija yra kita svarbi tautos substancionalumo ir kolektyvinio asmeniškumo pasireiškimo vieta. Panašiai kaip asmuo turi savo biografiją, taip galima aprašyti tautos istoriją. Tačiau, skirtingai nuo Apšvietos ambicijos suprasti priežastis ir padarinius, romantizmui rūpi aprašyti tautos dvasios istoriją, jos pakilimus ir nuopusius, pasiekimus ir pralaimėjimus. Svarbiausias istoriko uždavinys šiuo atveju yra ne autentiškų faktų atkūrimas, bet tautos misijos suvokimas ir tautos veikimo istorijos aprašymas kaip šios misijos realizavimo išraiška. Individo vaidmuo istorijoje yra vertingas ir vertinamas tiek, kiek jis atitinka idealųjį tautos apsiereikimo siekį, kurį nurodo pats romantikas ir kuris tampa tautos raidos vektoriumi. Šia prasme tipiškas tokios romantizuotos istorijos raiškos pavyzdys yra XIX a. pradžios lenkų ar rusų mesianizmas, matęs šias tautas kaip tas, nuo kurių likimo bei valios priklauso ir viso pasaulio išganymas²⁹.

²⁹ Walicki A., *Russia, Poland, and Universal Regeneration: Studies on Russian and Polish Thought of the Romantic Epoch*, Notre Dame: University of Notre Dame press, 1991.

Palyginus su šiuo mesianistiniu romantizmu, XIX a. lietuviškosios tautinio romantizmo raiškos formos yra gerokai kuklesnės. Visgi romantizuota vaizduotė perskrodžia Lietuvos atkūrimo interpretacijas vien jau ta prasme, kad individualios vaizduotės svarba čia esminė. Kalbant apie Lietuvą kalbama apie tikrovę, kurios faktiškai nėra ir kurios sukūrimas neatsiejamas nuo radikalios esančios tikrovės pertvarkos. Pati savaime ši utopinė kaitos ambicija nėra romantiška. Kaip ir savaime nėra romantiškas jos nacionalistinis, į tautą nukreiptas, elementas. Svarbiau tai, kad Lietuvos valstybės atkūrimas yra neišivaizduojamas be pasaulio estetizacijos. Pati Lietuvos valstybė dar yra tik menama tikrovė, o jos atkūrimas grindžiamas sentimentais ir meile tautai, bet ne institucine tikrove. Naująją tikrovę reikia sukurti sukūrus (romantinėje vaizduotėje sakytume *sužadinus*) prisiminimus apie praeities didybę ir šviesios ateities galimybę. Dėl to ir vasario 16-osios išvakarėse teisiniai argumentai, socialiniai ar ekonominiai padariniai, doros klausimai yra antraeiliai (nors, reikia pabrėžti, kai kuriems autoriams labai svarbūs). Ir, atitinkamai, svarbiau tai, kad „atsirasime pasaulio žemėlapyje“, „bus tautos kultūrinė laisvė“, „apsaugosime gražiausią ir seniausią pasaulio kalbą“ ir pan. Visa dainuojanti tauta ir vėliau dainuojanti revoliucija yra pateikiama kaip poetiška ir graži, todėl siektina ir globotina. Šia prasme ir pati valstybė tampa romantizuota ir, vartojant Schmitto metaforą, „mylimąją, kuriai reikia nešti dovanas, kuria reikia grožėtis ir rūpintis. Kas ji yra tikrovėje, reikėtų ignoruoti ar geriausiu atveju – pristatyti tai kaip iracionalumą, kuriuo vėlgi galima ir reikia grožėtis“³⁰. Gal žiūrint iš vokiškosios Schmitto perspektyvos toks formalus susisaistymas su valstybe ir nelaikytas politišku, tačiau lietuviškajame kontekste nevalstybinės bendruomenės išskyrimas, faktinis sukūrimas yra svarbus politinis romantiko veiksmas. Kita vertus, tai, tiesą sakant, nereikia, kad ne romantinių, pirmiausia (post)Apšvietos pozityvistinių diskursų nebuvo. Štai ir pats akto pasirašymas kaip sąmoningas stei-

³⁰ Schmitt, p. 126–127.

gimo veiksmas, Valstybės Tarybos institucija, kurią reikėtų suprasti kaip tarimosi vietą, bet ne organą, ar konstitucinė demokratinė sąmonė, į kurią apeliuojama beveik visuose dokumentuose, iš esmės yra Apšvietos produktai. Visuomenės *sutartys* tikrąja to žodžio prasme. Bet šios Apšvietos pozityvizmo apraiškos romantikui nėra įdomios, nes jos, naudojant romantiškus argumentus, nuobodokos.

Romantizmas tautos ir valstybės kūrimo procese svarbus ir dėl to, kad formalų priskyrimą tautai ir siejimą su tautiškumu padaro visa grindžiančiu gyvenimo principu. Dar Benedictas Andersonas yra rašęs, kad nacionalizmas išskyla nykstant religinio mąstymo kryptims. Kartu tai reiškia, kad tauta ir jos kalba tampa užtikrinančios bendruomeninį integralumą ir tęstinumą³¹. Nors tautos ir Dievo santykis gali būti sudėtingas (pavyzdžiui, tautiniame mesianizme, kuris bando derinti krikščionybę ir nacionalizmą, tautą vertindamas kaip Dievo manifestaciją žemėje; XIX a. pabaigoje ši įtampa Lietuvos krikščionių intelektualų buvo aiškiai suvokta³²), faktiškai tautai suteikiamos funkcijos, kurios anksčiau buvo siejamos su Dievu. Šia prasme įvyksta transformacija, kurią Schmittas įvardija kaip politinės teologijos užgimimą – politinės idėjos perimamos iš krikščioniškųjų teologinių idėjų jas supasaulietinant. Kalbant apie nacionalizmo kaip supasaulietintos krikščionybės elementus, jų galima išskirti bent keletą. Pirma, tautos kaip politinę tvarką įkūnijančio suvereno suvokimas. Ji tai paprastai manifestuoja ne tiesiogiai, bet per ją reprezentuojančius asmenis arba per susiklosčiusias tradicijas. Antra, jos panteistinis pobūdis. Tautiškumas mistišku būdu persmelkia visus tautiečius, todėl net nesusivokę tautos nariai gali kurti tautinę kultūrą, o susivokusių užduotis – atversti nesusipratusius pripažįstant savo tautišką prigim-

³¹ Anderson, p. 24–34. Panašią minties giją apie sekuliaraus mąstymo profanaciją perkeliama į politinę sferą galima užčiuopti ir kitoje įtakingoje Schmitto studijoje „Politinė teologija“: Schmitt C., *Politinė teologija. Politinė teologija II*, Vilnius: Versus aureus, 2014.

³² Pavyzdžiui, Dievmedis (?), „Ir vėl – tėvynės meilė“, *Tėvynės sargas*, 1896, Nr. 10, p. 6–15.

tį. Trečia, iš esmės pozityvus (nemaišyti su pozityvistiniu) tautos vertinimas – tauta yra gėrio buveinė ir visi moraliniai nuokrypiai kyla iš to, kas yra priešiška tautiškumui arba tiesiogiai iš kito, kuris gali būti tiesiogiai tapatinamas su šėtonu. Kas yra už tautos, tas iš esmės yra svetimas ir atmestinas blogis.

Toks Schmito politinio romantizmo įtraukimas į tautos kūrimo procesą leidžia ne tik nurodyti tautos kaip ideologinio elemento svarbą, bet ir pamatyti platesnę jos ideologinę schemą. Vieni svarbiausių politinio romantizmo poveikių tautinei savimonei yra subjekto sudvasinimas – nuo Apšvietos konkretumo, kurį galima sutapatinti su aprašoma kalbine ar tikybine denominacija, pasislenkama link poetizuotos vaizduotės, kurioje tautiškumas mistišku būdu gali persmelkti visus. Tai lemia, kad tautybė yra pasklidusi erdvėje ir kiekvienas asmuo tampa organiškai susijęs su gyvenamąja aplinka ir pati gyvenamoji aplinka yra tautiškumo buveinė. Taip pat tautybė pasklidusi laike tiek kaip patirtoji istorija, tiek kaip dar nepasireiškusios galimybės. Tiek istorija, patirties akiratis, tiek galimybės, lūkesčio erdvė yra laisvos interpretacijos ir kūrybos objektas, kuriame svarbiausias yra pats kuriantis ir dabartį kaip galimybę tautiškumui skleisti suvokiantis asmuo. Šios sklaidos galutinė objektyvacija ir turi tapti (tautine) valstybe – radikaliausia ir galutine pasaulio atnaujinimo vieta.

3. Konservatizmas kaip valstybingumo tradicijos palikimas

Šis vienijantis valstybės atsiradimui būtinas minimumas, nacionalizmas kaip savotiška ideologinio mąstymo forma ir romantizmas kaip jos stilius, vis dar yra ganėtinai siauras. Nes, prisiminkime, nacionalizmas tik koreguoja ideologijos struktūrą įtraukdamas į ją tautos elementą kaip svarbiausią. Jis dažnai tampa ašimi, tačiau neturi nustatyto santykio su kitomis idėjomis ir dėl to gali būti siejamas su viena kitai prieštaraujančiomis politinėmis nuostatomis. Pavyzdžiui, tiek autoritarizmas, tiek parlamentarizmas čia gali būti pristatomi

kaip nacionalinės tradicijos dalys. Šios tendencijos nesugeba pakeisti ir romantizmas. Pastarasis nukreiptas ne tiek į mąstymo struktūros kaitą, idėjų morfologinę sistemą, kiek į jos pateikimo stilių. Romantikas pirmenybę teiks estetizuotam pateikimui prieš nuoseklią analizę, referuos į dvasinę tautos prigimtį, asmens politinio veikimo prasmės klausimą aiškins tik per bendruomenę, bendruomenės veikimui priskirs išimtinai teigiamą turinį. Abi šios nuostatos yra gana reikšmingos, nes gali iš esmės perkonstruoti politinių diskusijų turinius, pavyzdžiui, klausimą dėl bajorijos politinės reikšmės. Šiuo atveju modernieji liaudininkai liberalai reikalauti visiško teisių suliginimo ir atsisakyti formalaus bajorijos kaip sluoksniu išskyrimo ar labiau konservatoriškos nuostatos asmenys galėtų ginti savo „tradicines teises“. Nacionalizmo kontekste abu perkonstruotų savo argumentus, klausdami, kaip bajorija prisideda prie tautokūros projekto ir, atsižvelgiant į ideologiją, pateiktų visiškai skirtingus atsakymus į šį klausimą. Romantikas koreguotų ne šį klausimą ir atsakymo esmę, bet veikiau atsakymo formą. Čia poetinis kalbėjimas, istorijos pajautimas, kvietimas veiksmui, plačių apibendrinimų darymas iš smulkmenų užgožtų loginį nenuoseklumą ir pateikiamų faktų selektyvumą. Ir tuo gali pasinaudoti tiek reformatorius, tiek reakcionierius; ir lietuvių nacionalistas, ir rusų imperialistas. Istoriskai žiūrint, pirmieji šį ginklą išsitraukė liberalai ir tik paskui, reaguodami į šios ideologizuotos vaizduotės polėkį, jį perėmė konservatoriai³³.

Čia galima pereiti prie paskutinio straipsnio klausimo – koks lietuviškojo konservatizmo santykis su besikuriančia Lietuvos valstybe? Šis klausimas kyla dėl to, kad konservatizmas yra neatskiriamas nuo (tautinės ar valstybinės) tradicijos gynimo ir dažnai suprantamas kaip romantizuotu pasaulėvaizdžiu persmelkta ideologija. Jis remiasi praeitimi, aukština istorines pergales, kalba apie kolektyvines, tautines

³³ Mannheim K., *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970, p. 219–239.

(tiek etnine, tiek valstybine prasme) tapatybes. Analogiškai kalbama apie idėjinius veiksmus, kurie turėtų sustiprinti valstybę – reikia apginti tautą, pirmiausia apginant jos istoriją ir tradicijas. Taip konservatizmas, tradicija ir valstybiškumas tampa glaudžiai susiję, netgi neatsiejami fenomenai. Tačiau XX a. Lietuvos valstybingumo istorija tokiam konservatoriškam supratimui nėra palanki. Viena vertus, skirtingai nei Vakarų tradicijoje, konservatizmo ir valstybingumo santykis Lietuvoje gali būti laikomas mažų mažiausiai komplikuoju. Besikuriančios Lietuvos valstybės projektas iš esmės laikytinas anti-valstybiniu – Lietuva išskyla kaip senųjų valstybinių institucijų atmetimas siūlant savas, naujas. Ar tai reikštų, kad negalima kalbėti apie lietuvišką konservatizmą kaip turintį šaknis XIX a.? Šiame skyriuje bus plėtojama tezė, kad „revoliucinis (ar kartais vadinamas liberaliu) konservatizmas“ yra ne oksimoronas, bet lietuviška tikrovė³⁴, kuris Lietuvos konservatorių istoriją leidžia vertinti kiek kitaip nei įprasta manyti ir lietuviškasis (tautinis) konservatizmas turi savo tradiciją, tad ir Lietuvos politinės savivokos istoriją galima rašyti ne tik kaip „liberalią“³⁵, bet ir kaip „konservatyvią“.

Atsisakymą matyti konservatizmą kaip reikšmingą ideologinę programą XX a. pradžios Lietuvoje demonstruoja ir įtakingi Lietuvos konservatyviosios ideologijos apologetai. Iš vienos pusės, su konservatoriška mintimi besitapatintis Vladimiras Laučius yra sakęs, kad konservatoriai „neturi nei partinių, nei tiesioginių idėjinių analogų prieškario Lietuvos partinėje sistemoje. Antra vertus, konservatizmas, kaip politinės minties tradicija, Lietuvoje niekada neturėjo savo adeptų, galėjusių politinės filosofijos pagrindu reikštis kultūrinėje ir

³⁴ Nors reikėtų pažymėti, kad konservatyvios revoliucijos idėja naudojama ir kalbant apie Vakarų valstybių patirtis: Adonis A., Hames T., red., *A Conservative Revolution?: The Thatcher-Reagan Decade in Perspective*, Manchester: Manchester Univ. Press, 1994.

³⁵ Savotiškas liberalus Lietuvos politinės raidos pasakojimo variantas yra Vinco Trumpos straipsnis: Trumpa V., „Liberalinės minties raida Lietuvoje“, Kavolis V. (sud.), *Lietuviškasis liberalizmas*, Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1959, p. 167–192.

akademinėje plotmėje ir daryti įtaką vietos politiniam elitui“³⁶. Kartu, nurodant Lietuvos istorikų tyrimus, pažymima, kad XIX–XX a. pradžios konservatizmui, senojo valstybingumo išlaikymui, atstovavo krajojvcai, o lietuviškos LDP ir LSDP iš esmės buvo reformatoriškos³⁷. Tik Lietuvos istorikų interpretacijose šio laikotarpio dešiniosios partijos įgyja epitetą „konservatyvus“ (nuosaikus, siekiantis kompromisų, atsargiai kalbantis apie Lietuvos valstybingumą). Tačiau šis konservatizmas, pasak Laučiaus, neturi nieko bendro su dabartiniu. Šį pasakojimą bent iš dalies atkartoja Manto Adomėno sudaryta konservatyvios minties antologija, kurios istorija pradedama nuo 1993, Tėvynės Sąjungos įsteigimo ir Vytauto Landsbergio kalbų, net nepaisant paties Landsbergio teiginių, kad lietuviškojo konservatizmo ištakų reikėtų ieškoti XIX a. antroje pusėje. Tokia pozicija atmetama kaip neturinti pagrindo. Laučiaus ir Adomėno savivoka iš esmės antrina lietuviškos liberaliosios politinės minties atstovams, pavyzdžiui, Trumpai ir Kavoliui, kurie, pripažindami, kad liberalizmui įsitvirtinti Lietuvoje dėl jos tradicinės visuomeninės struktūros yra sunku, visgi akcentuoja, kad Lietuvos projekto atsiradimas ir jo reformos yra neatskiriamos nuo išlaisvinančių, taigi ir liberalių, intencijų.

Šios prielaidos dėl formalaus konservatizmo nebuvimo iš dalies teisingos, jei autorių ir jam imponuojančius autoritetus vertintume kaip žinančius, kas yra tikrasis konservatizmas. Tačiau žiūrint istoriškai konservatizmą, kaip tam tikrą savivokos sandą, atrasti galima. Nors šis atradimas Vasario 16-osios Lietuvos projekto kontekste iš tiesų nebūtų įkvepiantis – XX a. pradžios vadinamasis konservatorius nėra Lietuvos valstybininkas. Konservatoriais paprastai išvadinami tie, kurie nesiekia radikalų socialinių permainų ir linkę eiti į

³⁶ Laučius, p. 97. Kita vertus, reikėtų pasakyti, kad, net remiantis autentiškos lietuviškosios dešiniosios minties kriterijais, kuriuos nurodė pats Laučius, katalikybe ir tautiškumu, galima nesunkiai nurodyti, jog tokių adeptų tarpukario Lietuvoje buvo tiek intelektualiai (Šalkauskis, Maceina, Pakštas ir kt.), tiek partiškai (krikščionys demokratai).

³⁷ Ten pat, p. 118–119.

kompromisus su valdžia. Štai ir Šlapelio žodynas XX a. pradžioje aiškiai nusako, kad „konservatinis, konservatiškas yra tas, kas stovi už senąją valdžią ir tvarką, o konservatorius – esančios valdžios ir tvarkos šalininkas“³⁸. Kitaip sakant, būti išvadintam konservatoriumi reiškia būti priskirtam prie tų, kurie palaiko carinę valdžią, egzistuojančius luomus ir socialinę nelygybę. Būti konservatoriumi tuo metu buvo tolygu pasisakyti prieš būsimąją Lietuvos valstybę. Šia prasme net lenkų krajovcai ir juo labiau Lenkijos Respublikos atkūrimo šalininkai negalėtų būti laikomi konservatoriais, nes griaua Rusijos imperiją.

Kita vertus, nors, žiūrint griežtai ir reikliai, vadintis konservatoriumi nebuvo populiariu, Lietuvių ideologinėje politinėje kovoje šis epitetas paprastai randamas socialistų ar Lietuvos demokratų spaudoje, ši samprata priskiriama katalikams ir / arba viltininkams. Jie, pasak „pirmieiviškos“ kritikos, politiškai yra linkę eiti į kompromisus su monarchine valdžia ir dėl to faktiškai ją palaiko, o socialinės ir ekonominės raidos kontekste nesiūlo radikalių permainų, todėl, vėlgi, yra konservatyvūs, „atžagareiviški“. Visgi net šią vartoseną galima vertinti kaip ideologemą, kuri veikiau nurodo kritiką už ne tokią radikalią laikyseną socialinių transformacijų atžvilgiu, bet ne principinį pasipriešinimą naujovėms. Paprasčiausias to įrodymas yra akivaizdus faktas, kad Lietuvoje ir „dešiniajame“ ideologiniame poliuje dominuoja metaforos, kurios žada atsinaujinimą, prabudimą: „Aušra“, „Pavasario balsai“, „Viltis“, jaunieji krikdemai dėl kairiųjų nuolat klijuojamo konservatoriaus epiteto teigs žiūrintys į ateitį ir pradės leisti laikraštį „Ateitis“, o Šalkauskis sumanys „Romuvą“, pabrėždamas socialinio atsinaujinimo būtinybę. Trumpos pasakojamoje liberalizmo istorijoje net Smetona padaromas liberalu, siekiančiu pokyčių, ir tai dar kartą įrodo prisiimtas Tautos pažangos partijos pavadinimas.

³⁸ Šlapelis J., sud., *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelis: skaitytojams palengvinimas*, Tilžė: E. Jagomasto spaustuvė, 1907.

Taigi atsinaujinimas tampa anos, XX a. pradžios, Lietuvos pagrindu. Šiuo atveju nereikia apsigauti ir dėl to, kad XX a. pradžios autoriai dažnai referuoja į Lietuvos praeitį bei istoriją, ir laikyti tai konservatizmu. Šios referencijos iš esmės yra romantinės, bet ne konservatyvios. Konservatorius, kaip teigia Karlas Mannheimas, reflektuoja savo tradicinį mąstymą ir, jo padedamas, dabartį susieja su istorine patirtimi arba, kitaip, jis veikia kaip „save suvokęs tradencializmas“³⁹. Taigi konservatorius dabartyje mato praeitį ir konkreti dabartis įkūnija visą praeities patirtį. Romantikui praeitis yra tik nuoroda, nostalgiškos kontempliacijos objektas, bet ne realiai išgyvenama patirtis. Panašiai Vasario 16-osios Lietuvos kūrėjams valstybiška Lietuvos praeitis yra buvusi tikrovė, kurios atplaišų išliko lietuviškose bakūžėse ar matoma piliakalnių kontūruose, bet didžioji dalis dabarties iš esmės yra svetima, ne sava ir keistina. Lietuvą būtinai atkurti ant naujo pasaulio pamatų.

Konservatyvioji vaizduotė čia iš tiesų susiduria su iššūkiu – kaip būti konservatoriumi visuomenėje, kurios valstybingumas nėra tęstinis ir reikia kovoti net dėl tautinio lietuviškai kalbančiųjų supratimo? Nagrinėjant konservatyvumo specifiką Lietuvoje galima pateikti bent du galimus atsakymus. Apie pirmąjį užsimena, bet jo neplėtoja, Schmittas. Jis sako, kad romantizmas gali susijungti su konservatyvumu kai siekiama pasipriešinti romantiškam radikalizmui. Jis, ir ypač Mannheimas, kalba apie Vokietijos patirtį. Ten konservatoriai, reaguodami į romantišką liberalų polėkį, perimą tiek kalbėjimo būdą, tiek kartu romantizmo diktuojamas teorines prielaidas. Užgimstančiose valstybėse, kokia ir buvo Lietuva, verta kalbėti apie patį potencialiai save neigiantį romantišką radikalizmą; radikalizmą, kurio intencija yra tapti konservatyviam. Kitaip sakant, reformatoriško, tautiškai nusiteikusio romantiko užduotis ir noras giliausia prasme yra patį save deradikalizuoti, surutinininti – tapti stabilia valstybe, kurioje nebeliktų vietos politinėms reformoms. Juk naujos valstybės

³⁹ Манхейм К., *Диагноз нашего времени*, Москва: Юрист, 1994, с. 601.

kūrimas yra ne kas kita, kaip naujos biurokratinės tvarkos ir centralizmo įsteigimas. Principai, su kuriais kovojama dėl savo gaivališkos prigimties išlaisvinimo, ilgainiui tampa buvusio radikalo romantiko kuriamais ir įtvirtinamais principais. Arba, kitaip sakant, kovos su carinės Rusijos rusifikacijos ir centralizacijos politika rezultatas yra lituanizacijos ir centralizacijos reikalavimas. Taip įgyvendintas romantinis išlaisvinantis impulsas pats save sunaikina ir užleidžia vietą konservatizmui, kuris reikalauja paklusti naujai laisvei, kuri ir tampa savotišku „suvoktu būtinumu“.

Ši „suvokto būtinumo“ idėja paprastai priskiriama Marksui ir kai-
rei, bet būtent ankstyvasis konservatizmas pirmasis atkreipė dėmesį į
struktūrinius apribojimus asmeniui ir pavadino tai istorija: „[istorija
tai] konservatorių dievas, kuris atkuria tai, ką kiti buvo pertvarkę. Jis
nurodo žmonijos bendruomenę kaip istoriškai konkrečią liaudį, kuri
yra sociologinė ir istorinė tikrovė, galinti sukurti tam tikrus įstatymus
ir tam tikrą kalbą kaip individualios tautinės dvasios išraišką. <...>
Žmonės ne patys save valdo, bet yra istorinės raidos padarinys.“⁴⁰
Nors, žinoma, tai nėra tapatu materialistinei istorijos dialektikai. Pir-
miausia todėl, kad ši istorija yra „iracionali“ – nepažini žmogaus pro-
tui, bet tampanti per gaivališką jo dalyvavimą istorijos procesuose,
kitaip sakant – progiška. Istorija, prisimenant romantinį argumentą,
tik suteikia progą valstybei atsirasti. Konservatizmas čia iškyla ne
kaip kaitą stabdanti ideologija, bet kaip ideologija, kuri, atvirkščiai,
kaitą siekia legitimuoti. Begalinės kaitos galimybės, be abejo, gąsdi-
na, todėl konservatorius įsipareigoja tai paskutinei transformacijai,
kurią laiko galutiniu visuomenės raidos etapu. Todėl romantizmas
tampa svarbiu lietuviškojo konservatizmo atsiradimo veiksniu, o
pats konservatizmas kaip toks nebuvo reikalingas Lietuvos valstybei
atsirasti, bet jis buvo būtinas valstybei būti. Nors to paties negalima
pasakyti apie konservatorius tiek, kiek pripažinsime, kad kiekvienas
tarpukario konservatorius buvo XX a. pradžios radikalas.

⁴⁰ Schmitt, 1986, p. 62.

Antra, konservatizmas kaip valstybinė ideologija gali save įpras-
minti pakeisdamas istorinio būtinumo turinį. Šiuo atveju istorija gali
būti suvokiama kaip neintegralus darinys, t. y. tuo pat metu gali koeg-
zistuoti tiek organiška, tautiška ir lietuviška, istorija, tiek svetimųjų
primesta ir savotiškai padirbta tradicija. Bendruomenės yra ta tikro-
vė, kuri egzistuoja, jei visuomenei nebūtų primesta neistorinė, kartu
ir nelietuviška jos raidos kryptis⁴¹. Tokio tipo konservatyvių nuostatų
įvardyčiau kaip nuolatinį „tradicijos palikimą“. Šiuo atveju paliki-
mą reiktų suvokti ne kaip tradicijos sinonimą, bet kaip veiksmą, ir
turėti galvoje šio veiksmo dviprasmiškumą. Palikimas yra procesas,
specifinis santykis su tradicija kaip įsitvirtinusiomis elgesio normo-
mis, institucine struktūra ar mąstymo formomis. Ir jis, tas tradicijos
palikimas, socialinėje tikrovėje gali reikštis net dviem iš esmės skir-
tingais būdais. Pirma, kai kažką paliekame būti kaip buvo. Palikimas
yra apsisprendimas dėl to, kad tam tikros institucijos gerai atlieka
savo funkcijas ir gali būti paliktos kaip politinis ar socialinis faktas.
Antra, kai kažkas paliekama, atsisakoma su tuo būti. Palikimas yra
faktinis atsisakymas koegzistuoti su tomis institucijomis. Kitaip ta-
riant, kai sakau „palikti tradiciją“, galiu sakyti ir tai, kad noriu, jog
ji išliktų tokia, kokia yra, ir tai, kad aš ją palieku kurdamas geresnę.

Toks „palikimas“, kad ir kokią formą jis įgytų, iš esmės yra ro-
mantiškas veiksmas. Pirmiausia todėl, kad tradicija vertinama ne kaip
organiška, tikra tikrovė, bet kaip atsitiktinumas, kuris, pasitaikius
progai, gali būti transformuojamas – atmetamas arba labiau įtvirtina-
mas – pasitelkus kryptingą politinę ar asmeninę valią. Todėl Lietuvos
konservatorius, kaip jokios kitos ideologijos atstovas, rūpinasi iden-
tifikuoti gerąsias ir blogąsias tradicijas ir atitinkamai jas palikti arba
atmesti. Tai lema antrąjį romantiškąjį konservatorių veikimo būdą –
istorija yra svarbi kaip veiksmą legitimuojantis argumentas, tačiau

⁴¹ Pavyzdžiui, sovietinio kolektyvizmo kritiką ir autentiškos bendruomenės paieškos
būtinybę akcentuoja Andrius Kubilius: Kubilius A., *Konservatyvioji bendruomenė*,
Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2006.

su ja elgiamasi ne tipiškai konservatoriškai. Istorija čia ne veiksny, kuris veda į egzistuojančias institucijas, bet, dėl okupacinės patirties išsikreipus tikrajai organiškai Lietuvos valstybės raidai, suprantama kaip galimybė, kuri nebuvo išnaudota. Atsakymas, kas turėjo būti išnaudota, iš esmės yra tik subjektyvios vaizduotės žaismė, paremta nostalgiska tarpukario vizija, laisvomis asociacijomis su kitomis, ne okupuotomis, šalimis ar į rankas papuolančiomis rekomendacijomis.

Tačiau toks romantiškas santykis su istorija lemia tai, kad bando ma atsisakyti romantiško santykio su dabartimi. Mat suvokus, kad egzistuojama padirbtoje tikrovėje, tampa aktualu atkurti tikrąsias praktikas. Čia konservatorius neišvengiamai susiduria su trejopo pobūdžio problemomis. Pirma, kaip galima atskirti tikras ir netikras visuomenės raiškos formas? Čia fundamentaliai svarbi tampa rusiškumo ar, šiuo metu, sovietiško idėja, kuri konservatoriškoje vaizduotėje yra visu kuo nelietuviška⁴². Todėl svetimumo turinio įvardijimas tampa esmingas norint suvokti, kas ir kodėl turi būti išsaugota. Antra, kaip galima išgyvendinti faktinę „blogąją“ dabartį – struktūras, įpročius, elgesio normas, – kurios, kad ir kaip žiūrėti, yra integrali Lietuvos visuomenės dalis? Šiuo atveju dėmesys sutelkiamas ne į turinio apibrėžimą, bet į kaitos, vadinamąsias reformas, strategijas. Vėlgi, kaitos akcentavimas tampa esmine konservatoriškos savivokos dalimi. Trečia, darosi būtina atsakyti į klausimą, kieno ir kokias tikrąsias praktikas reikėtų atkurti? Čia visu aštrumu iškyla tautiškumo ir istoriškumo klausimas – kas yra tikroji atkuriama bendruomenė (visi Lietuvos gyventojai ar lietuvių, etnine prasme, tauta) ir kaip toli istorijoje reikėtų ieškoti valstybinio ir tautinio lietuviškumo šaknų. Tokio klausimo skatinamos įtampos tarp tautinio, visuomeninio ir valstybinio bendruomenės supratimo yra neišvengiami konserva-

⁴² Kaip priešpriešą tokiai vaizduotei galima priminti tarpukario supratimą (pavyzdžiui, Šalkauskis), kad Lietuva yra Rytų ir Vakarų sintezė. Nors vakarietiškumui teikiamas prioritetas, pripažįstamas kultūrinis artimumas Rusijai. Šiuolaikinėje interpretacijoje sintezė yra negalima – lietuviškumas sunyko, nes buvo nuslopintas vakarietiškumas; tai, kas yra rytietiškumas, yra nelietuviškumas.

tyvios savivokos įtampos taškai. Vienaip ar kitaip, konservatizmas tampa reikalaujančiu valstybinės kaitos dėl nesusikūrusios tikrovės.

Išvados

Šiame tekste buvo siūloma į Vasario 16-osios Lietuvos atsiradimą pažvelgti iš ideologinių studijų perspektyvos klausiant, kokių ideologinių vaizduočių elementų galima rasti Vasario 16-osios Lietuvoje. Teigiant, kad nacionalizmas negali būti vertinamas kaip tipiška ideologija, atkreipiamas dėmesys į jos kaip siauro centro ideologijos reikšmę tiek vienijant skirtingas ideologines perspektyvas, tiek reikšmingai transformuojant kitas ideologijas, pirmiausia keičiant jų svarbiausių sąvokų struktūrą ir koreguojant prasmes. Šiuo požiūriu nesunku užčiuopti didelį nacionalizmo vienijantį ir reguliuojantį potencialą, tačiau jis yra per menkas pagrindas visavertiškai atskleisti besikuriančios valstybės politikos kryptis.

Taip pat nurodoma, kad šis nacionalizmo įsigalėjimas yra neat-siejamas nuo romantiškos politinės vaizduotės funkcionavimo. Ji yra reikšminga kaip būdas sukurti nesamą tikrovę pasirenkant tiek jausmingą kalbėjimo stilių, tiek sudvasinant visas esamas visuomeninio gyvenimo apraiškas, tiek iškeliant bendruomenės interesams įsipareigojusį genijų. Visgi, nors ir būdama įtaigi, Schmitto tezė apie romantišką veikėją, kuris negali prisiimti atsakomybės už politinę kaitą ir nekuria politikos, nėra visiškai tiksli. Romantiškai įsivaizduoti tautos politinę praeitį, dabartinę tikrovę ir ateitį yra politinis veiksmas, turintis ilgalaikes ir daug ką apimančias pasekmes. Šios pasekmės yra ne tik pačios tautinės valstybės sukūrimo rezultatas, bet ir tos valstybės forma, kuri, kaip buvo teigta, savo prasme gali tapti antiromantiška – biurokратиška ir centralizuojanti pagal vieną dominuojantį tautinės valstybės modelį.

Būtent šį veiksma galima matyti kaip tradicijos palikimą (vienos tradicijos atmetimą ir kitos, autentiškesnės, sukūrimą), kuris iš dalies susipina su konservatoriška ideologine vaizduote. Konservatizmas

paprastai traktuotas kaip slopinantis dar neegzistuojančios Lietuvos valstybingumą, tačiau kiek konservatoriai nekuria Vasario 16-osios Lietuvos, tiek jie yra nepamainomi ją išsaugant. Svarbiausias klausimas šiuo atveju yra, koks šios naujosios Lietuvos institucinis santykis su buvusia politine tvarka. Ir vienas didžiausių ir potencialiai neįveikiamų uždavinių konservatoriams yra nustatyti „padirbtus“ istorijos sukurtos tikrovės elementus, pasiūlyti priimtinus jų atsisakymo mechanizmus ir, galiausiai, sukurti autentiškas sugyvenimo formas. Tad vadinamoji pamaldi pagarba tikrovei lietuviškoje netęstinio valstybingumo istorijoje tampa tik retorika, kuria bandoma nuslėpti nesančios tikrovės ilgesį ir nuoširdžią tarnystę skirtingoms idėjoms bei kaitos siekiui.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Adomėnas M., „Įvadas“, Adomėnas M. (sud.), *Libertas & Pietas: lietuviškasis konservatizmas: antologija 1993–2010*, Vilnius: Eugrimas, 2010, p. 9–10.

Adonis A., Hames T., red., *A Conservative Revolution?: The Thatcher–Reagan Decade in Perspective*, Manchester: Manchester Univ. Press, 1994.

Aleksandravičius E., red., *Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993.

Anderson B., *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.

Dievmedis (?), „Ir vėl – tėvynės meilė“, *Tėvynės sargas*, 1896, Nr. 10, p. 6–1.

Freeden M., *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford: Clarendon Press, 2008.

Freeden M., *Liberal Languages: Ideological Imagination and 20th Century Progressive Thought*, Princeton: Princeton University Press, 2005.

Gellner E., *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996.

Gureckas A., „Liberalizmas ir tautinės valstybės idėja“, Kavolis V. (sud.), *Lietuviškasis liberalizmas*, Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1959, p. 116–133.

Heywood A., *Political Ideologies: An Introduction*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.

Hroch M., *Mažosios Europos tautos*, Vilnius: Mintis, 2012.

Jokubaitis A., „Metaetika kaip romantizmo forma“, *Problemos*, Nr. 83, 2013, p. 86–95.

Kohn H., *The Idea of Nacionalism: A Study in Its Origins and Background*, New York: Macmillan, 1945.

Kubilius A., *Konservatyvioji bendruomenė*, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2006.

Laučius V., „Lietuvos konservatorių idėjinės savivokos problema“, Laučius V. (sud.), *Tradicijos likimas: konservatyviosios minties metmenys*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 97–139.

Mačiulis D., *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

Mannheim K., *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970.

„Mūsų valstybės santvarka turi atitikti tautos būdo ir gyvenimo savybes“, *Lietuvos politinės minties antologija. Lietuvos politinė mintis 1918–1940*, t. 1, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Oakeshott M., *Rationalism in Politics and Other Essays*, Indianapolis: Liberty Fund, 1991.

Römeris M., *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*, d. 1, t. 1, Vilnius: Pradai, 1995.

Schmitt C., *Political Romanticism*, Cambridge: MIT Press, 1986.

Schmitt C., *Politinė teologija. Politinė teologija II*, Vilnius: Versus aureus, 2014.

Sirutavičius V., „Tautinis komunizmas ir jo raiška. Istoriografiniai problemos aspektai“, *Istorija*, Nr. 87, 2012, p. 48–58.

Smith A. D., *Nationalism: Theory, Ideology, History*, Cambridge: Polity, 2006.

Šalkauskis S., „Rūtų darželis. Lietuvių liaudies dainų simbolika“, *Naujoji Vaidilutė*, Nr. 1, 1922, p. 6–13.

Šlapelis J., sud., *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelis: skaitytojams palengvinimas*, Tilžė: E. Jagomasto spaustuvė, 1907.

Trumpa V., „Liberalinės minties raida Lietuvoje“, Kavolis V. (sud.), *Lietuviškasis liberalizmas*, Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1959, p. 167–192.

Vincent A., *Modern Political Ideologies*, Oxford: Blackwell, 1996.

Walicki A., *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę: komunizmo utopijos studijos*, Vilnius: Mintis, 2005, p. 273–321.

Walicki A., *Russia, Poland, and Universal Regeneration: Studies on Russian and Polish Thought of the Romantic Epoch*, Notre Dame: University of Notre Dame press, 1991.

Манхейм К., *Диагноз нашего времени*, Москва: Юрист, 1994.

*SUMMARY**THE LITHUANIAN STATE AS AN IDEOLOGICAL PROJECT*

The main goal of this article is to describe the establishment of the first Lithuanian Republic in 1918 as an ideological project. The focus here is on three ideological systems that are usually treated as closely linked to modern Lithuanian statehood – nationalism, Romanticism and conservatism. First, I deal with the question of nationalism (mostly treated as a form of ethnic nationalism) being the main grounding point for an independent Lithuanian state. I defend the thesis that the discourse of a national-state-building process and nationalism as a main ideological form is too narrow and one-dimensional. It can't shed light onto the ideological polysemy and the quarrels that took place in 1918 and afterward. The argument is based on the interpretation of nationalism as a thin-centered ideology as it was described by Michael Freedman. The second thesis stresses that collective (national) self-understanding is undeniably important, but this interpretation does not predispose any state-building attempts. It requires a radical reinterpretation and transformation of known political reality, and this can only be achieved with political Romanticism as was described by Carl Schmitt. Finally, I introduce in the question of the place of conservative ideology in the state-building process. Modern Lithuanian statehood was reached through a radical reform of an old political system. That is why conservative thought, which usually stands for traditions and the established order, seems like an unnatural ideological ally for a new Lithuanian state. But if one would treat conservative thought as an ideology dealing with the issue of change and pointing to a natural community and history, it is then possible to find some specific traces of conservative imagination.